

MIRELA KARAHASANOVIĆ¹

Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet, BiH

SOFISTI I FILOZOFIJA POLITIKE

Sažetak: Pitanje u čemu se sastoje zasluge i originalni doprinos sofista, a u čemu nedostaci još uvijek izaziva oprečna mišljenja. Afirmisanje razložne svijesti kao medija razumijevanja vrijednosne i političke zbilje na temelju koje izgrađuju novu *paideiu* pozicioniralo je sofiste kao „prosvjetitelje”. Ograničenost tog zaokreta sastoji se u limitiranosti razložne svijesti da istakne opšti karakter ljudskog djelanja i pogleda na svijet. Odsustvo jedinstvenog doktrinarnog pristupa i nemogućnost poopćavanja novonastalih vrijednosnih zahtjeva u djelima filozofa (Platon, Aristotel) pozicioniralo je sofiste kao utemeljivače „relativističke kulture”. Na tom osnovu utemeljena je negativna reputacija sofista, pri čemu se nedovoljno ističe njihov doprinos u etabiliranju bitnih pitanja koja će punu afirmaciju pronaći u djelima antičkih filozofa. Među takvim pitanjima se ističu i teme iz filozofije politike poput: pitanja vaspitanja i političkog umijeća, istinitosti političkog govora, porijekla države, kao i vrijednosti zakona i pravednosti.

Ključne riječi: Sofisti, Sokrat, Platon, Aristotel, pravednost, prirodan zakon, država, odgoj

„Sofisti su Helene nagovarali na kulturu razložnog mišljenja. Tu kulturu oni su učinili filozofskim stanovištem. Prvi su otvorili mogućnost filozofskog traganja za dokazanim znanjem o djelanju. Ujedno su otvorili mogućnost traženja jedinstva između misaonosti djelanja i misaonosti ljudske svijesti o djelanju”.

Milenko A. Perović

Dileme o filozofskoj vrijednosti, sadržaju i djelima sofista² još uvijek su prisutne. Platonova kvalifikacija sofista kao nekompetentnih pseudoprakti-

¹ E-mail adresa autorke: mirela.karahasanovic@untz.ba

² Da li se sofisti mogu smatrati filozofima ili ne i danas predstavlja tačku sporenja. T. Curran analizirajući navedeno pitanje smatra da ono ovisi o tome šta se pod izrazom *filozof* u određenom vremenu podrazumijeva. U kontekstu savremenog poimanja „filozofa” može se

čara, pseudomudraca kojima nedostaje jedinstveni doktrinarni pristup filozofskim problemima činilo je nesigurnom ulogu sofista u historiji filozofije i opštem utisku o njima. Platon tereti sofiste za prekid pozitivne tradicije izraza mudrost (*Rep.* 493a, *Prot.* 316D). Grčka imenica ženskog roda *σοφία*, iz koje je izveden izraz *σοφιστής*- sofist, evoluirala je kroz različita značenja na što Platon podsjeća (*Prot.* 316D-E, *Hip.mail.* 281b-d, 282a-c). Između Homera i Protagore brojni istaknuti umjetnici, pjesnici, političari, smatrani su mudracima,³ odnosno sofistima. Među takvima su i Anaksagora⁴, Tukidid, Euripid⁵ ali i Sokrat. Prvo pojavljivanje izraza *sofist* kod Pindara je uglavnom označavalo pjesnike i pjesničku tradiciju.⁶ Aristotel u spisu *O filozofiji* (fragment 8.) također podsjeća na evoluciju izraza *σοφία* koji obuhvata širok dijapazon značenja od poljoprivrednih vještina, snalaženja nakon prirodnih katastrofa, razumijevanja zakonodavnog i političkog života, istraživanja prirode do promatranja božanskog i nepromjenjivog.⁷ Mudracima su smatrani i ljudi kojima su priznate određene zasluge u zajednici kao što je slučaj sa sedam mudraca (Tales, Bijant, Solon, Pitak, Kleobul, Mizon, Hilon). Pojam *σοφία* stoga nije jednoznačan. Sofisti su prema Platonovoj interpretaciji mudrost reducirali na vještinu zarađivanja novca, na lažnu mudrost koja zatamljuje put prema istinskoj filozofiji. Platon ne samo da odriče sofistima intelektualne zasluge u filozofiji, on je kao što primjećuje B. Williams pridonio tome da se izraz „sofist” „smatra beskorisnim za ikakavu povijesnu svrhu”.⁸

reći da su barem neki sofisti to i bili. T. Curnow, *Were the Sophists Philosophers*, in: *The Sophists an Introduction*, (Patricia O’Grady ed.) Bloomsbury, London, New Delhi, New York, Sidney, 2008. p. 191, pp. 185-193

³ G. B. Kerferd ističe evoluciju izraza *mudrac*. 1. prvobitno značenje podrazumijevalo je vještinu određenog zanata, 2. zatim razboritost u poimanju stvari općenito, prevashodno političku i praktičku mudrost i 3. filozofsku mudrost. G. B. Kerferd, *The Sophistic Movement*, Cambridge University Press London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, 1981, p. 24.

⁴ Isokrat Anaksagoru naziva sofistom (*Antidosis.* 15.235)

⁵ C. Farmer, *Was Socrates Sophist*, in: (ed. Patricia O’Grady): *The Sophists: an Introduction*, Bloomsbury, London, New Delhi, New York, Sidney, 2008. p. 164, pp. 164-175.

⁶ M. Gagarin i P. Woodruff analizirajući značenje izraza sofist u 5. i 4. stoljeću st. ere prepoznaju da je navedeni izraz prvobitno predstavljao znak poštovanja smještajući određenu osobu u tradiciju mudrosti kojom su prvobitno dominirali pjesnici. Sve do Aristofanovog djela *Oblaci* (oko 420. g. st. ere) izraz sofist nije imao negativnu pežorativnu konotaciju. M. Gagarin & P. Woodruff (eds.), *Early Greek Political Thought from Homer to the Sophists*, Cambridge University Press, 1995, p. XX.

⁷ Vidi u: Željko Kaluđerović, *Stagiranin*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2018, str. 55.

⁸ B. Williams prepoznaje četiri Platonove optužnice protiv sofista: učenje sofista ima praktičan, a ne čisto teorijski cilj; 2. da su podučavali za novac; 3. da je argumentacija sofista loša,

Time je implicirano mišljenje o sofistima kao neprijateljima filozofije, a njihovu ulogu i doprinos razvoju filozofskog mišljenja pretvorilo u poseban historiografski izazov.⁹ Aristotelove bilješke prethodnih filozofskih učenja koja se mogu tretirati i sa historiografskog stanovišta¹⁰ ne prepoznaju bilo kakve zasluge sofista u etabiliranju problematike o pitanjima uzroka. Iako su neki sofisti poput Protagore¹¹, Gorgije, Hipije (*Prot.* 315C) bili zainteresirani za intelektualne izazove racionalnog objašnjenja prirode stvari, Platon i Aristotel su veću pažnju posvećivali sofističkoj elaboraciji prirode vrijednosti i političke zajednice. Štaviše, Aristotel ne propoznaje značaj učenja sofista niti za razvoj filozofije politike (*EN.* 1181a1, 1181a15-20). U moderno doba se uglavnom naslijeđe sofista počelo promatrati i izvan dominantnog platonovsko-aristotelovskog okvira.¹² Sofisti nisu predstavljali filozofsku školu, pokret, jedinstveno doktrinarno učenje, niti su poput predsokratovaca tragali za objektivnom istinom o svijetu, što je moglo predstavljati razlogom

čiji cilj je zbunjivanje i impresioniranje, a ne pronalaženje istine i 4. da su zastupali „cinična, skeptična, amoralna i općenito nepoželjna mnijenja. B. Williams, *Smisao prošlosti: Ogledi o povijesti filozofije*, Matica hrvatska, Zagreb MMXV, str. 41.

⁹ C. C. Raymond sofiste prepoznaje kao poseban historijski izazov zbog: fragmentarnog stanja sačuvanih tekstova sofista, snažnog utjecaja Platonovih izvora, njihove povezanosti sa retorikom kao okolnim područjem filozofije i konvencionalnom slikom sofista kao izvornih neprijatelja filozofije. C. C. Raymond, *The Sophists in the History of Philosophy*, in: *The Cambridge Companion to the Sophists*, J. Billings & C. Moore eds. Cambridge University Press, 2023, p. 405, pp. 403-437.

¹⁰ Jedna od dilema koja je obilježila pogled savremenih istraživača na antičku filozofiju je i tema u kojoj mjeri je Aristotel pouzdan izvor za razumijevanje predsokratske filozofije, da li su njegove bilješke historiografskog karaktera, u kojoj mjeri su oblikovane Aristotelovim ličnim filozofskim pretenzijama. Željko Kaluđerović smatra da Aristotelov prikaz predsokratske filozofije kvalifikuje Aristotela kao prvog istoričara filozofije, čija je namjera bila da u mnoštvu fragmenata uspostavi pojmovno jedinstvo, koje je kako rezultat Aristotelove autorske prerade tako i ogromne sintetičke moći njegova mišljenja. Ž. Kaluđerović, *Rana grčka filozofija*, Hijatus, Zenica 2017. str. 1-39.

¹¹ Kao Demokritov učenik Protagora je nesumnjivo bio upoznat sa aktualnim izazovima u objašnjenju prirode. U Demokritovo vrijeme je, kako potvrđuje i Diogen Laertije (IX), bilo je rasprostranjeno Parmenidovo učenje o *jednom*, na koje su atomisti, a vjerovatno i Protagora svojim spisom *O istini*, kao i Gorgija spisom o Ne-biću nastojali ponuditi odgovore.

¹² C. C. Raymond, analizirajući poziciju sofista u historiji filozofije, navodi da se u djelima njemačkih znanstvenika 18. stoljeća sofisti prikazuju kao historiografska kategorija sa posebnom ulogom u historiji grčke filozofije. Procjene naslijeđa sofista kretale su se od njihove odbrane, do zadržavanja čvrstog Platonovog stava o sofistima koji ih pozicionira u dekadentnu fazu u historiji grčke filozofije, koju karakteriše: skepticizam, ateizam i odbacivanje moralnih normi. Takav stav zastupaju tri historiografska izvora na koja se Hegel poziva od autora D. Tiedeman, J. G. Buhle, W. G. Tennemann. C. C. Raymond, *The Sophists in the History of Philosophy*, in: *The Cambridge Companion to the Sophists*, J. Billings & C. Moore eds. Cambridge University Press, 2023, p. 411-414, pp. 403-437.

izostanka iz Aristotelovih „historiografskih bilješki”¹³, ali su svojim kritičkim i skeptičnim odnosom razložne svijesti prema tradiciji, konvencijama, religiji, istini, kulturi, predstavljali „opštu filozofsku obrazovanost svoga vremena” na koju su, kako Hegel konstatuje, Platon i Sokrat jedino i mogli da se obaziru.¹⁴ Za V. Jegera sofisti su poput Sokrata i Platona nužna pojava u historiji ljudskog duha, bez kojih se kao prethodnika Platon i Sokrat ne mogu zamisliti.¹⁵ U dijalogu *Protagora* 348D, Sokrat ističe da njegov interes za raspravu sa Protagorom počiva na preispitivanju vlastitih nedoumica. Platonu su sofisti bili korisni, ne samo za rasvjetljavanje Sokratove filozofije,¹⁶ nego i za dijalektičke vježbe u dijalozima.¹⁷ Ne samo metode i učenje, nego i raskošan život koji su vodili neki od sofista naplaćujući podučavanje, moglo je potaknuti Platonov negativan stav prema njima. Novčane naknade u podučavanju zanatskim i tehničkim vještinama su čak i poželjne (*Gorg.* 520D). Podučavanje i savjetovanje u pitanjima koja se odnose na moralnu izgradnju ličnosti i zajednice je nečasno ukoliko je za isto potreban novac (*Gorg.* 520E). Periklovo uvođenje plaćanja u javnoj službi zaslužuje jednak prijekor kao i praksa sofista (*Gorg.* 515E). Na istim osnovama na kojima napada sofiste zbog novčanih naknada za vaspitanje, Platon ne napada Zenona koji je isto činio.¹⁸ Nakon Platonove smrti u Akademiji, bila je prisutna praksa plaćanja vaspitanja.¹⁹ Ista praksa primjenjivana je i u Epikurovoj školi. Platon je

¹³ Aristotelovo razgraničenje filozofije i sofistike u *Metafizici* 1004b 5-25, gdje filozofija istražuje bit stvari, a sofistika nudi prividno znanje, sugerira razlog odsustva sofista kao ozbiljnih istraživača porijekla prirode

¹⁴ G. W. F. Hegel, *Istorija filozofije II*, Kultura Beograd 1970, str. 41.

¹⁵ V. Jeger, *Paideia: Oblikovanje grčkog čoveka*, Književna zajednica Novog Sada, 1991. str. 152. M. N. Đurić na istom tragu napominje da bez sofista Sokrat, Platon i Aristotel ne bi postali veliki umovi kakvi jesu. M. N. Đurić, *Istorija helenske etike*, BIGZ, Beograd, 1976, str. 226.

¹⁶ D. D. Corey u Platonovom odnosu prema sofistima ne prepoznaje izraženi kriticism i neprijateljstvo. Posebnu pažnju Platona sofisti su zaslužili činjenicom da su se kao učitelji – poput Sokrata – zanimali za slične stvari. U tom smislu su bili korisni za Platonov prikaz Sokratove filozofije podstičući interes čitatelja za Sokratovom filozofijom. D. D. Corey, *The Sophists in Plato's Dialogues*, Sunny Press, State University of New York, 2015, p. 3.

¹⁷ C. Castoriadis u Platonovim dijalozima prepoznaje značajno prisustvo sofizama i paralogizama, među koje ubraja i *Državu* kao višeslojni sofizam, što Platona kvalifikuje sofistom. C. Castoriadis, *On Plato's Statesman*, Stanford University Press, 2002, p. 3.

¹⁸ U dijalogu *Alkibijad* 119a-b Platon hvali Zenona (Parmenidovog učenika) kao uspješnog učitelja kojem su Pitodor i Kalija platili za podučavanje.

¹⁹ S. S. Monson među promjenama u Akademiji koje su uslijedile nakon Platonove smrti prepoznaje naplatu školarina i formalizaciju studijskih programa. S. S. Monson, *Plato's Democratic Entanglements: Athenian Politics and the Practice of Philosophy*, Princeton University Press, New Jersey 2000, p. 138.

odbacivao „komercijalizaciju” istine i vrijednosti smatrajući da ne mogu biti nametnute spolja. Istina je rezultat zanosa (erosa) duše koja je prevladala vlastite iluzije i osvjestila najviše vrijednosti. Takvom zanosu nije mogla potaknuti sofistika koja je ostala na nivou fenomenalnog (*Rep.* 517b-c, 518a-d).

ULOGA SOFISTA U POLITIČKIM AKTIVNOSTIMA U GRČKOJ

Nakon Perzijskih ratova Atina proživljava kulturni i politički procvat, te tako postaje najpoželjnije mjesto za ljude različitih intelektualnih proviniencija među kojima su i sofisti. Atinska demokratija je omogućila, kako konstatuje i Perikle u nadgrobnom govoru palim Atinjanima, inkluziju i siromašnih slojeva stanovništva. Svaki slobodni Atinjanin neovisno o imovinskom statusu može doprinijeti državi i biti koristan u različitim sferama djelanja kao pojedinac dostatan samome sebi.²⁰ Atina je predstavljena kao škola Helade. Sloboda govornništva, rastuća potreba za političkom naobrazbom u novonastalim okolnostima demokratije, značajan broj stanovnika od kojih je jedan broj mogao priuštiti elitno vaspitanje privukli su sofiste u Atinu. Praksa putovanja različitih „profesionalaca” u grčkom svijetu imala je dugu tradiciju i prije sofista, protežući se čak do Homera.²¹ Filozofi su također putovali u različite krajeve Grčke, ali i u Egipat. Ksenofan je bio poznat kao rapsod (*ῥαψωδός*), pjesnik koji je putovao i recitovao (DK21B8).

Najznačajniji rani sofisti poput Protagore, Hipije, Gorgije, Prodika nisu bili Atinjani, niti su retorska i politička iskustva stekli u Atini. Oni su već u svojim polisima imali izgrađenu političku reputaciju. Protagora iz Abdere, koji je stekao prijateljstvo sa Periklom, pisao je zakone za Turiju (*Diog.* VIII), Gorgija iz Leontine sa Sicilije nagovorio je Atinjane na savezništvo (DK82A4, *Hip.maj.* 282b). Hipija iz Elide bavio se također diplomatskim poslovima (*Hip.maj.* 281a). Među starijim sofistima jedini Atinjanin bio je Antifon, čije su ga političke aktivnosti predvođenja oligarhije 411. godine

²⁰ Periklovo isticanje mogućnosti bavljenja različitim poslovima kao vrijednosti demokratije Platon napada u *Državi* 561c-d, prepoznajući u tome korijen nepravde u polisu.

²¹ D. Wolfsdorf navodi da se historija putujućeg profesionalizma u Grčkoj prepoznaje još u praksi epskog pjevača Demodokusa u Homerovoj *Ilijadi*. Između 8. i 5. st. stare ere bili su prisutni putujući profesionalci grčkog i negrčkog porijekla, koji su putovali Mediteranom, dolazeći iz različitih interesnih područja poput: poezije, muzike, arhitekture, slikarstva, kiparstva, vojske, kao i profesionalci od vračeva i atletičara, pa do zidara, keramičara, kovača, metalurga. Svi su oni naplaćivali svoje usluge. David Wolfsdorf, *Sophistic Method and Practice* in: *A Companion to Ancient Education*, W. M. Bloomer ed., John Wiley&Sons, Inc. Published 2015, p. 65, pp. 63-76.

st. ere koštale života. Političko savjetovanje državnika bilo je svojstveno i filozofima i sofistima. Anaksagora i Protagora su savjetovali Perikla. Platon je savjetovao Dionisija,²² a Aristotel Aleksandra Makedonskog. Postojale su stoga već prepoznate razlike filozofa i državnika. Elaborirajući odnos Anaksagore i Perikla, Plutarh zaključuje da se bitne razlike filozofa i državnika sastoje u načinu vođenja domaćinstva, ali i načinu vođenja života. Filozofu, za razliku od političara, nisu potrebna spoljašnja sredstva i oruđa, s obzirom da je njegov odnos prema svijetu poredovan mišljenjem. Sposobnosti državnika ogledaju se u zadovoljavanju potreba građana što uključuje materijalna dobra.²³ Tales je pokazao da politički savjeti filozofa mogu biti korisni (DK11A1), te da filozofu ne nedostaje mudrost za stjecanjem materijalnih dobara (*Pol.* 1259a5-15). Ravnodušnost u odnosu na materijalni status Platon uzima polaznom osnovom za uspostavu nekorumpirane vlasti filozofa. Cjelokupna rasprava u *Državi* je posvećena Platonovom pokušaju da ubjedi Trasimaha, Glaukona i Adeimanta da pravednost isključuje samointeres i predstavlja opće dobro po sebi. Sofisti su identifikovanjem filozofa i državnika zatomili istinski smisao filozofije (*Soph.* 216b-d) mijenjajući u atinskoj javnosti percepciju ideje filozofa (*Soph.* 218b-c, *Rep.* 493a-e). Platon istupa protiv uvjerenja sofističke paideie da je moguće podučiti političkoj vrlini, usvajanjem tehnika i praksi govorništva, bez uvažavanja epistemoloških koncepata koji proizilaze iz intrinzične potrage za općim vrijednostima i političkim standardima. Razlike sofiste i državnika su kvalitativne i teško premostive (*Plt.* 375a). Razlika počiva na kriteriju znanja koje nedostaje sofistima da bi bili istinski državnici. Odsustvo racionalne vještine vladanja ne sprječava politički angažman sofista, najvećih opsjenara kako ih Platon naziva (*Plt.* 291c-d):

„Najvećih opsjenara od svih sofista i najiskusnijih u tom umijeću. Njih moramo, premda je to vrlo teško odijeliti od pravih državnika i kraljeva, ako hoćemo jasno upoznati ono što tražimo”.²⁴

²² Prema svjedočenju Diogena Laertija, i Aristip, učenik Protagore i Sokrata, boravio je na dvoru Dionisija. Kada su ga jednom prilikom prekoravali zbog toga, odgovorio je: „Sokratu sam išao radi obrazovanja, a Dionisiju radi uživanja”. Prev. Albin Vilhar, Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ Beograd, 1979, str. 66.

²³ Prev. Miloš, N. Đurić, Plutarh, *Atinski državnici*, Prosveta Beograd 1950, str. 138.

²⁴ Prevod Veljko Gortan, Platon, *Kratil, Teetet, Sofist, Državnik*, ΠΛΑΤΩΝ, Beograd, 2000, str. 343, *Plt.* 291c-d.

τὸν πάντων τῶν σοφιστῶν μέγιστον γόητα καὶ ταύτης τῆς τέχνης ἐμπειρότατον: ὃν ἀπὸ τῶν ὄντως ὄντων πολιτικῶν καὶ βασιλικῶν καίπερ παγχάλεπον ὄντα ἀφαιρεῖν ἀφαιρετέον, εἰ μέλλομεν ἰδεῖν ἐναργῶς τὸ ζητούμενον.²⁵

Dijalektičkom analizom pojmovnih razlika sofiste, filozofa i državnika moguće je razotkriti pravi smisao sofistike kao lažne mudrosti. Pravom znanju vladara korespondira i valjano političko uređenje (*Plt.* 293c-d). Aristotel ne priznaje sofistima zasluge u praktičnoj političkoj aktivnosti (*EN.* 1180b35, 1181a):

„Ali iako sofisti izjavljuju kako podučavaju u državništvu, ni jedan od njih ne djeluje u tome, nego se time bave državnici koji čini se djeluju tako više po nekakvoj sposobnosti te iskustvu nego li po razumijeću”.²⁶

τὰ δὲ πολιτικὰ ἐπαγγέλλονται μὲν διδάσκειν οἱ σοφισταί, πράττει δ' αὐτῶν οὐδεὶς, ἀλλ' οἱ πολιτευόμενοι, οἳ δόξαιεν ἂν δυνάμει τινὶ τοῦτο πράττειν καὶ ἐμπειρίᾳ μᾶλλον ἢ διανοίᾳ.²⁷

Za razliku od Platona, nomotetske i diplomatske aktivnosti sofista Aristotel ne prepoznaje kao konstitutivne faktore atinske politike.²⁸ Aristotelu je kao i Platonu stalo do razgraničenja govorništva kao metode uvjeravanja i državništva kao znanja kako urediti zajednicu za dobrobit svih. Svrha političkog govorništva je podsticanje i savjetovanje u korist onog što je bolje (*Rhet.* 1358b). U suprotnom, retorika postaje u službi političke manipulacije, na što Platon podsjeća u *Gorgiji* 460D-E, 461A-B. Dobar državnik treba biti i dobar govornik, ali dobar govornik nije nužno i dobar političar ukoliko izostaju epistemološki potencijal i moralne kvalitete, kako lične tako i odgojne. Cilj državnika je učiniti građane boljima (*Pol.* 1252a, *Eyth.* 292d-e). Politički govornici moraju biti dobro obaviješteni o tome o čemu savjetuju, neovisno da li govore o zakonodavstvu, prihodima, rashodima, odbrani zemlje, ratu,

²⁵ Originalni tekst preuzet sa internet stranice: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0171%3Atext%3DStat.%3Asection%3D291c>

²⁶ Prevod Tomislav Ladan, Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb 1988, str. 240, 1181a.

²⁷ Originalni tekst preuzet sa internet stranice: <http://www.mikrosapoplous.gr/en/texts1en.html>

²⁸ C. Balla smatra da uloga sofista kao političkih savjetnika i ambasadora koji su sarađivali sa bitnim političkim ličnostima Atine kako oligarhijske tako i demokratske politike jeste bitan aspekt za atinsko društvo kojeg Aristotel izostavlja. Aristotel je vjerovatno tretirao politički interes ranijih sofista kao usputan njihovom profesionalnom identitetu fokusiranom na formalne aspekte argumentacije i govorništva. C. Balla, *Politics in Theory and Practice*, in: *The Cambridge Companion to the Sophists*, eds. J. Billings & C. Moore, Cambridge University Press, 2023, p. 225-226, pp. 225-250.

miru, uvozu ili izvozu proizvoda (*Reth.* 1359b-1360a). Politika za Aristotela nije zanat, tehnička vještina već mudrost stvaranja dobrog života građana (*Pol.* 1252a). Polis je najviši i najprirodniji oblik zajedništva (*Pol.* 1252b, 1253a), a ne tek skup pojedinaca vezan ličnim interesima.

Sudeći prema Aristoksenovim tvrdnjama, Platon je iz Protagorinog djela *Antilogika* preuzeo političke ideje sadržane u *Državi*. Nakon Aristofana i Favorin iz Arlesa je potvrdio isto, što je prema G. B. Kerferdu potvrđivanje tek onog što Aristoksen navodi. Aristoksenova optužba nije zlonamjerna, već vjerovatno odraz neke osnove koja je poslužila za usporedbu.²⁹ Diogen Laertije također navodi da je Protagora napisao spis *O državi*.³⁰ Sudeći prema Platonu, Hipija nije poznat samo kao uspješan savjetnik i pregovarač angažovan u različitim polisima, već i kao predavač političke historije koja uključuje teme postanka prvobitnih naseobina i polisa (*Hip.mai.* 281a, 285e). Hipijina tvrdnja da je za političkom historijom postojao veći interes negoli za temama iz matematike, astronomije ili muzike (*Hip.mai.* 285e), kao i Protagorino potvrđivanje većeg interesa za retoričkom paideiom negoli drugim naukama (*Prot.* 318E), govori u prilog tome da su sofisti bili zainteresirani za pitanja o ustavnim uređenjima polisa.³¹ Rasprave o ustavnim uređenjima prisutnim krajem 5. stoljeća st. ere. nisu tek posljedica otpora demokratiji.³² Kontekst tog pitanja proteže se na različite varijetete razvoja grčkih polisa, njihove neujednačene vrijednosne, političke, ekonomske organizacije, što je bilo poznato sofistima. Za razliku od Platona i Aristotela, oni nisu bili posvećeni traganju za stabilnim političkim poretom. Trasimahova tvrdnja u I knjizi *Države* (338c-e, 339a) da moralne standarde svaka vlast kreira kroz zakonodavstvo u vlastitu korist, kao i Protagorin stav da procjena pravednog i ispravnog počiva na stavu države o tome (*Theat.* 67c, 172a), sugerira da su sofisti pitanje o oblicima vlasti promatrali iz domena realpolitike. Iskustva putovanja u različite krajeve Grčke, nomotetske i diplomatske aktivnosti sofista mogle su potaknuti komparativno proučavanje političkih, pravnih, religijskih i socijalnih ideja, što je za posljedicu moglo proizvesti relativistički pristup istima.³³ Činjenica da sofisti uglavnom nisu bili Atinjani, moglo ih je

²⁹ G. B. Kerferd, *The Sophistic Movement*, Cambridge University Press, 1981, p. 139.

³⁰ Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ Beograd, 1979, str. 311.

³¹ C. Balla smatra da se u razmišljanima i aktivnostima sofista 5. vijeka st. ere nalaze začeci interesa za raznolikost ustavnih poredaka i njihova predanost promatranju njihove različite prakse. C. Balla, *Politics in Theory and Practice*, in: *The Cambridge Companion to the Sophists*, ed. J. Billings, & C. Moore, eds., Cambridge University Press, 2023, p. 227. pp. 225-250.

³² Ibid. p. 238, pp. 225-250.

³³ M. Gagarin & P. Woodruff, *Early Greek Political Thought from Homer to the Sophists*, Cambridge University Press, 1995, p. xxi.

činiti manje privrženim tradiciji i vrijednostima Atinjana za razliku od Platona. Priroda razložne svijesti kao mjerila djelanja pojedinca i zajednice na kojoj sofisti utemeljuju vrijednosne i političke kriterije djelanja, kako Željko Kaluđerović konstatuje, jeste „takva da se tražena individualna i socijalna sigurnost može preokrenuti u potpunu nesigurnost”.³⁴ Nemogućnost pronalaženja zajedničkog mjerila kao ujedinijujuće osnove *tetičke* i *antitetičke* strane mišljenja onemogućava stabilnost i trajnost kao preduslov i valjanog političkog poretka. Prema Milenku. A. Peroviću, „[s]ofisti su razložnošću pokazali majstorstvo dolaženja do nepomirljivih aporetskih postavki o svemu o čemu su promišljali. Ona je analitička moć razuma koja se ispoljava u *disjungiranju*. Razum misli predmete *disjunktivno*. Usmjeren na mišljenje djelanja razum kao razložnost disjungira postavke razloga. Uzima ih kao antiteze uzajamno ih suprotstavlja i uzdiže jedan razlog na račun drugih”.³⁵ Da se o svemu može raspravljati jednako sa suprotnih stanovišta, te slabiji logos učiniti argumenativno jačim potvrđuje i Protagora (DK80A20, Arist. *Rhet.* 1402a). Pretpostavlja se da je Protagora djelo *Antilogika* pisao u formi antilogičke debate.³⁶ Iako su implikacije sofističke paideie manje više poznate, nejasna je njihova politička opredjeljenost i da li je kao takva mogla imati utjecaja na političko raspoloženje u Grčkoj. Antifonovo predvođenje oligarha imalo je kobne posljedice za njegov život. Protagorini, ali i Gorgijini stavovi o političkoj vrlini, odnosno govorništvo sadrže naznake podržavanja demokratije, iako mogu biti tumačeni i u kontekstu sklonosti drugim oblicima vlasti. Kritijina³⁷ i Alkibijadova promišljanja o politici bliža su stavovima nekih sofista negoli Sokrata, Platona i Aristotela. Kritikujući Alkibijadovu samouvjerenost i političku ambicioznost koja ne uvažava temeljne moralne postulate politike, pravednost i čestitost, Sokrat je razočaran time što nije u pitanju pojedinac nego stav većine Atinjana.³⁸ Prema tome sofistički „duh”

³⁴ Ž. Kaluđerović, *Dike i dikaiošyne*, Magnasken, Skopje, 2015. str. 182.

³⁵ M. A. Perović, *Filozofija morala*, Cenzura, Novi Sad, 2013. str. 21.

³⁶ C. Balla, *Politics in Theory and Practice*, in: *The Cambridge Companion to the Sophists*, J. Billings & C. Moore eds., Cambridge University Press, 2023. p.226, pp. 225-250. M. Gagarin također pretpostavlja da je Protagora djelo *Antilogika* pisao u novoj formi diskursa koju razvijaju sofisti. Međutim, smatra pretjerivanjem Aristoksenovu tvrdnju o tome da je u *Antilogici* sadržana cijela Platonova *Država*. M. Gagarin, *Antiphon the Athenian: Oratory, Law and Justice in the Age of the Sophists*, University of Texas Press, Austin, 2002. p. 22.

³⁷ Kritija je bio na čelu ozloglašene vladavine tridesetorice tirana. Platon je u VII *Pismu* opisao demokratsko uređenje koje je prethodilo vladavini Tridesetorice kao zlatni period. Aristotel u *Ustavu atinskom* XXXV o okrutnosti ove vladavine navodi da je ubijeno oko 1500 atinskih građana koji su prepoznati kao prijetnja tiraniji.

³⁸ Platon, *Alkibijad*, Bukefal, Beograd, 2014. str. 33-34, 118b.

je prožimao intelektualni, politički i kulturni život, prihvatan i odobran na sličan način kako se moderni čovjek odnosi prema novom kao boljem.

POLITIČKA ARETE

Širina tema i „nauka” koje su podučavali sofisti govori u prilog intelektualnoj širini sofističke paideie.³⁹ Hipija kao polimat mogao je podučavati o bilo kojoj temi (*Hipp.min.* 363d-368a-b). Gorgiji je reputacija dobrog govornika koji je putovao različitim gradovima Grčke, sposoban da odgovori na svako postavljeno pitanje (*Gorg.* 448A-B, *Men.* 70C) i zadobije učenike gdje god je putovao (*Men.* 70B-C) nagrađena postavljanjem u njegovu čast zlatnog kipa u Delfima i Olimpu. Platon svjedoči da je Protagora bio kritičan prema Hipiji zbog insistiranja na podučavanju astronomiji, muzici, geometriji umjesto političkoj vještini za čime je postojao veći interes (*Prot.* 318E). U Lakadajmoniji Hipija je bio poznat predavač o historiji i politici (*Hip. maj.* 285e-286a).

Malo je vjerovatno da sofisti uopće nisu bili potaknuti intelektualističkim i humanim motivima, ističući u prvi plan materijalnu dobit.⁴⁰ V. Jeger konstatuje da Protagorino situiranje vaspitanja u središte ljudskog života njegov cilj čini izričito humanističkim, te da je riječ o prvom humanizmu kojeg historija poznaje.⁴¹ U prilog tome govori i Protagorina teza o čovjeku kao mjerilu onog što čovjek cijeni istinitim i vrijednim.⁴² Neki (Zeller, Vindelband) sofiste procjenjuju prosvjetiteljima ere u kojoj su živjeli. F. Niče duh sofistike prepoznaje u modernom načinu promišljanja moralnog epistemološkog relativizma⁴³, koji je predstavljao prepreku za antičko ali i za savremeno zasnivanje filozofije politike kao težnje za spoznajom vječnih istina

³⁹ M. Gagarin i P. Woodruff smatraju da moderno univerzitetsko vaspitanje i ideal širokog vaspitanja svoje porijeklo duguje sofistima koji su podučavali od historije, društvenih nauka, pa do jezika i retorike. M. Gagarin & P. Woodruff, *Early Greek Political Thought from Homer to the Sophists*, Cambridge University Press, 1995. p. xxii.

⁴⁰ V. Vindelband smatra da se kod sofista mogu prepoznati i plemenite težnje u želji da podučavaju građane. V. Vindelband, *Istorija filozofije*, BOOK&MARSO, Beograd, 2007, str. 54.

⁴¹ V. Jeger, *Paideia: oblikovanje grčkog čoveka*, Književna zajednica Novog Sada, 1991. str. 156-57.

⁴² Za M. Gagarina Protagorino uvođenje čovjeka kao mjerila procjene vrijednosti i znanja čini ga humanistom, a ne relativistom. M. Gagarin, *Antiphon the Athenian: Oratory, Law, and Justice in the Age of the Sophists*, University of Texas Press, Austin, 2002. p. 33.

⁴³ F. Niče, *Volja za moć* (428-429).

moralnog političkog života.⁴⁴ K. Jaspers u skepticizmu sofista prepoznaje filozofski potencijal koji je limitiran negiranjem tradicije u svim važećim aspektima.⁴⁵ Hegelov stav o sofistima prevazilazi usko negativno poimanje, ističući njihov doprinos razvoju principa subjektivnosti, razložne svijesti.⁴⁶ Tenzije između običajnosne i razložne svijesti koja je prožimala socijalni i politički život, nastojala se razriješiti kroz vaspitanje, u trijumfu razložne svijesti. U Platonovom *Menonu* (90A-E, 91A-E) Anit brani tradicionalne vrijednosti od sofističkog skepticizma, ističući poput Platona negativnu stranu sofističkog podučavanja političkoj vrlini. Svaki političar može, uvažavajući tradicionalni odgoj i političko iskustvo, podučiti političkoj vrlini umjesto sofističkog i filozofskog preispitivanja.⁴⁷ Slično čini i Aristofan u *Oblacima* isticanjem utjecaja sofista na vaspitanje mladeži. Mogućnost argumentativne odbrane razloga važenja određene stvari i djelanja moglo je imati ambivalentne posljedice, jer „nađenim i postavljenim razlogom moguće je braniti najplemenitija ali i najporočnija djela”.⁴⁸ Na nesigurnom tlu skepticizma i relativizma sofista, nije bilo moguće zasnovati stabilan politički poredak, socijalne i vrijednosne strukture zajednice. Sa druge strane, mogućnost sofista da ponude brza rješenja koja mogu biti poželjna u datom momentu učinilo ih je poželjnim naročito u demokratskoj Atini⁴⁹, gdje su smjernice političkog života, naročito zakonodavstva, često mijenjane. Usvajanjem tehnika govorničtva koje je predstavljalo političko sredstvo vladanja i upravljanja pronalazena su praktična rješenja konkretnih problema. Kako je u demokratskim političkim uslovima građane trebalo uvjeriti, a ne nametnuti političke inicijative, govorništvo se uglavnom temeljilo na uvjerljivim argumentima korisnim u datom momentu bez ozbiljne pretenzije na istinitost i traganje za opštim načelima. Stoga nije iznenađujuće da sofisti identifikuju državništvo i retoriku. Protagora (318E-319A) odgovara Sokratu⁵⁰ da predmet nastave koju izvodi predstavlja usvajanje političkih vještina koje će omogućiti učešće u političkom životu:

⁴⁴ Robert. C. Bartlett, *Sophistry and Political Philosophy: Protagoras' Challenge to Socrates*, The University of Chicago Press: Chicago & London, 2016, p. 3.

⁴⁵ K. Jaspers, *Sokrat, Buda, Konfučije, Isus*, Vuk Karadžić, Beograd, 1980, str. 108.

⁴⁶ G. W. F. Hegel, *Istorija filozofije II*, Kultura, Beograd, 1970. str. 21.

⁴⁷ G. Grote, *Plato and the Other Companions of Socrates II*, Cambridge University Press, 2009, p. 9.

⁴⁸ M. A. Perović, *Praktička filozofija*, Filozofski fakultet, Novi Sad 2004. str. 27.

⁴⁹ Platon u dijalogu *Protagora* 310B-E, pokazuje pozitivno raspoloženje Atinjana posjetom sofista.

⁵⁰ U *Gorgiji* 455D Sokrat postavlja identično pitanje kao i u *Protagori*, o tome kakava je korist sofističke paideie, za kakavu vrstu savjeta državi će učenik biti osposobljen.

„A predmet nastave je razboritost u domaćim poslovima, kako će što bolje upravljati svojom kućom, i u državnim poslovima kako će što bolje raditi i govoriti.”⁵¹

Τὸ δὲ μάθημά ἐστιν εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων, ὅπως ἂν ἄριστα τὴν αὐτοῦ οἰκίαν διοικοῖ, καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴη καὶ πράττειν καὶ λέγειν.⁵²

Slijedeći misaone tendencije 5. stoljeća st. ere o odnosu prirode i vrline, Protagora naglašava da podučava političkoj vrlini na temelju uvjerenja većine o tome da je svaki čovjek posjeduje, ali ne po prirodi, već s obzirom na učenje i vrednoću (*Prot.* 323A-B). Time se ujedno opravdava učešće većine u političkim poslovima, što može sugerirati Protagorinu naklonost demokratiji. Prirodni potencijali za političku vještinu moraju biti izobraženi vaspitanjem i praksom, što bi trebalo zadovoljiti Sokratovu znatiželju o pitanju da li se vrlina može učiti.⁵³ U vrijeme sofista arete (*ἀρετή*)⁵⁴ poprima specifična politička obilježja postajući idealom političke izvrsnosti i uspjeha u javnom životu. Trebalo je slobodne građane vaspitati u duhu novog racionalizma i vrline utemeljene na znanju s ciljem stvaranja idealnog građanina koji doprinosi dobrobiti zajednice. Najuspješniji u tom procesu zavrijeđuju poseban politički status, status vođe koji će doprinositi opštem dobru zajednice.⁵⁵ Kuliminacija tog zahtijeva je uočiva u Platonovoj ideji vladara filozofa koji posredstvom dijalektičke, a ne retoričke paideie, otkriva principe ljudske

⁵¹ Prev. M. Drašković & A. Vilhar, Platon, *Protagora, Gorgija*, Kultura, Beograd, 1968, str. 16.

⁵² Originalni tekst preuzet sa internet stranice:

<https://remacle.org/bloodwolf/philosophes/platon/cousin/protagorasgrec.htm>

⁵³ Sokrat mnijenja većine nije smatrao konstruktivnim za bilo koju značajniju temu. Bez obzira na vrstu vještine, vijedni savjeti i mišljenja uglavnom dolaze od onih koji se u istoj najbolji (*Krit.* VI-VIII).

⁵⁴ G. B. Kerferd, *The Sophistic Movement*, Cambridge University Press, 1981, p. 131. Prema Kerferdu, prevođenje *ἀρετή* kao vrline možda nije najsretnije rješenje. Vrlina kao *ἀρετή* označava sve kvalitete čovjeka koji doprinose uspjehu u grčkom društvu i koje bi kao takve implicirale divljenje građana, nerijetko praćeno značajnim materijalnim nagradama. Ibid. p. 131. W. K. C. Guthrie podsjeća da *ἀρετή* ne podrazumijeva nužno moralne implikacije. Izraz *ἀρετή* označava specifične odlike pomoću kojih živo biće, organ ili instrument vrši specifičnu funkciju. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije III: Sofisti: Sokrat*, Naklada Jurčić, Zagreb 2006, str. 85.

⁵⁵ Prema Jegeru, vaspitni pokret sofista imao je za cilj obrazovanje narodnog vođe, a ne naroda. Sofisti su uglavnom bili okrenuti prema izabranima, a posjećivali su ih oni koji su imali političke ambicije da jednom postanu vođe svog grada. Takvi ljudi su, osim političke prakse, trebali biti upućeni u „pravu prirodu ljudskog života i društva”. V. Jeger, *Paideia: oblikovanje grčkog čoveka*, Književna zajednica Novog Sada, 1991. str. 151-152.

prirode i zajednice. Platon je za razliku od sofista vaspitanje izgradio na čvrstom metafizičkom osnovu, ideji dobra kao cilju i svrsi individualnog i političkog života. Sofisti su doprinijeli stavu o vaspitanju kao nečemu što predstavlja stvar zajednice i „sredstvo” razvijanja svijesti o normama koje oblikuju socijalni i politički život. Usvajanje tehnika govorništva nije imalo samo praktičan cilj, izgradnju političke karijere i reputacije dobrih govornika. Ono je uključivalo i psihološki, kognitivni i logički aspekt koji se ticao načina razvijanja vlastitog mišljenja, argumentativne i analitičke sposobnosti u procjeni nekog pitanja. Protagora je prepoznao da rezultat političkog vaspitanja nije samovolja, nego prihvatanje zakona kao uzora življenja, asimiliranja vrijednosti zajednice (*Prot.* 326A-E).

PRIRODA NASUPROT KONVENCIJI

Sofisti su doveli u pitanje samorazumljivo važenje *nomosa* utemeljenog u višem redu stvari čiji je autoritet blijedio uslijed narastajućeg skepticizma i zaokreta čovjeku i političkim uslovima života zajednici. Posljedice tog zaokreta su traganje za legitimacijskim osnovom *nomosa*. Protagorina teza da poimanje pravde ovisi o prosudbi i prihvatanju zajednice, isključuje prirodu kao legitimacijski osnov zakona (*Thet.* 167c).⁵⁶ Konvencionalni karakter *nomosa* Protagora podržava odricanjem i božanske legitimacije (DK80B4, DK80A23) što ga je izložilo optužbi za „ateizam”. Protagora je prepoznavanjem slabljenja sakralizovane socijalne slike ahajskog polisa težio uspostavljanju nove spone socijalnog života na čovjeku kao mjerilu i razložnosti njegove svijesti. Stoga se i propitivanje religije, kako konstatuje M. N. Đurić, ticalo mogućnosti racionalnog dokazivanja postojanja i pojavnog oblika bogova iz prirode ili historije.⁵⁷ Moralni imperativi zakona kao božanskih naredbi pod utjecajem rastućeg skepticizma i sofističkog prilagođavanja zahtjevima trenutka, poprimaju relativan i „korumpirajući karakter”.⁵⁸ Ono je zahvatilo ponašanje u institucijama, trgovima, javnim mjestima i javnom

⁵⁶ Za Charlesa H. Khana Protagorin stav da svaka zajednica procjenjuje vrijednosti predstavlja „konzervativnu odbranu *nomosa* kao standarda ispravnog i lošeg u cjelovitom prepoznavanju kulturnog diverziteta kao i ukupnom prepoznavanju kulturne evolucije”. C. H. Kahn, *The Origins of Social Contract Theory: in The Sophists and Their Legacy* -G.B. Kerferd (ed.), Cambridge University Press, 1981, p. 107.

⁵⁷ M. N. Đurić, *Istorija helenske etike*, BIGZ Beograd 1976, str. 185.

⁵⁸ U retoričkoj paideji, razvijanju strategija govorništva koje su doprinosile ličnim benefitima u različitim okolnostima javnog nadmetanja i odbrane, Platon prepoznaje uzroke socijalne i kulturne degradacije atinskog polisa.

životu, u čemu je Platon prepoznao opštu opasnost i uzrok rastakanja tradicionalnih vrijednosti.⁵⁹

Demokratsko načelo jednakosti pred zakonom (*ισονομία*) osnažilo je potiskivanje općih nepisanih normi djelanja.⁶⁰ Riječ je o normativnoj, a ne prirodnoj jednakosti među ljudima koja nije bila sastavni dio atinske demokratije,⁶¹ u kojoj je još uvijek bilo mjesta za konvencionalnu nejednakost među ljudima. Antifonovo istupanje protiv konvencionalne nejednakosti među ljudima temeljeno je na jedinstvenosti bioloških potreba, a ne prirodnih i kulturnih razlika (DK87B44) što predstavlja značajan iskorak.⁶² Hipija u *fizisu* prepoznaje integrirajuću snagu među ljudima, dok ih *nomos* razjedinjava (*Prot.* 337D-E, *Hip.maj.* 285e,286a). Dok je za Sokrata poštovanje zakona pravedno, za Hipiju promjenjivost i prilagodljivost zakona samovolji i zloupotrebi vladara može izazvati veću štetu negoli korist (*Mem.* 4.1.2.3.4, *Hip. mai.* 284d). Načelo pravednosti kao promicanja interesa jačeg, odnosno vlasti, Trasimah izvodi iz konkretnih političkih praksi (*Rep.* 338c, 341a), dok Kalikle odbacuje *nomos* kao ograničenje prava po prirodi da jači ima više (*Gorg.* 483B-C, 483D). Sklonost ljudske prirode samointeresu što dovodi do konfrontacije sa drugim ljudima Sokratov sagovornik Glaukon (*Rep.*359b-e) smatra uzrokom postanka zakona. Zalažući se za konvencionalno pravo, Glaukon u zakonima prepoznaje kompromisno rješenje za zaštitu od nepravde.⁶³ Platon istupa protiv stava da konvencija, a ne pravednost kao dobro po sebi, obavezuje ljude na pravedno djelanje. Priroda predstavlja normu za zakon kao saveznika ljudi (*Rep.* 590e, *Nom.* 890d) koji promicanjem vrline

⁵⁹ U *Državi* 456c Platon opće duhovno stanje ocjenjuje protuprirodnim, insistirajući na uspostavi socijalnog poretka utemeljenog u prirodi. U *Zakonima* (*Nom.* 889e, 890d) suprotstavlja se sofistickom svodenju religije na konvencionalnu osnovu, oživljavajući duh arhaične religiozne tradicije.

⁶⁰ W. K. C. Guthrie navodi da je sucima u atinskoj demokratiji s kraja 5. st. bila zabranjena upotreba nepisanih zakona. W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije: Sokrat—Sofisti III*, Naklada Jurčić, Zagreb 2006. str. 120.

⁶¹ Mogens Herman, Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes, Structure, Principles and Ideology*, Blackwell, Oxford UK& Cambridge USA, 1991. p. 84-85. Aspekt jednakosti po prirodi su prema M. M. Hansenu filozofi pripisali demokratiji.

⁶² Antifonovi stavovi o jednakosti među ljudima tretirani su velikim pomakom u odnosu na rasprostranjena mišljenja o nejednakosti među ljudima. Za Guthria riječ je o revolucionarnim idejama, dok za C. H. Khana tek o kritici konvencionalne pristrasnosti nižeg porijekla i barbara, što je u suštini odbacivanje konvencionalne nejednakosti. C. H. Khan, *The Orgins of Social Contract Theory in: The Sophists and Their Legacy*, G. B. Kerferd ed. Cambridge University Press, 1981, p. 107, pp. 92-108.

⁶³ Likofronovo i Glaukonovo zauzimanje za *nomos* kao normu sporazumijevanja i saglasnosti građana o onome što je pravedno, predstavlja doprinos teoriji društvenog ugovora koja će intenzivan razvoj doživjeti u novom vijeku u djelima Loka, Hobsa i Rusoa.

pospješuje razvitak čovjekovih prirodnih potencijala usmjeravajući ga prema najvišem dobru (*Rep.* 456b). Nemogućnost konvencije da odgovori na sve izazove u nepredvidivosti ljudskog ponašanja Aristotel uzima argumentom za isticanje prednosti prava po prirodi. Najbolji ustav je utemeljen na načelima prirode (*EN.* 1135A5). Isticanjem prednosti prirode kao norme u odnosu na konvenciju Platon i Aristotel su tragali za čvrstim uporištem *polisnog* života koje premošćava jaz između državotvorne prirode čovjeka i prirode polisa. Zasluge sofista u pokušaju rješenja aporije *fizis-nomos* su u prepoznavanju potencijala razumskog mišljenja kao medija procjene vrijednosnog i *polisnog* života u odnosu na tradicionalna uvjerenja i mitološke vizije. Odsustvo „metakriterija” kao legitimacijskog osnova koji daje prednost određenom stanovištu u odnosu na ostale, ističući ga ciljem i svrhom života poslužilo je kao polazna osnova Sokratu, Platonu i Aristotelu za utvrđivanje tog kriterija kojim se prevladavaju nesigurnosti i aporije, kako običajnosne, tako i razložne svijesti sofista.

LITERATURA

- Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb 1988.
- Aristotel, *Metafizika*, Signum, Medicinska naklada, Zagreb, 2001.
- Aristotel, *Politika*, Globus, Sveučilišna naklada Liber, 1988.
- Aristotel, *Retorika*, Štampar Makarije, Beograd, 2024.
- Balla, C., *Politics in Theory and Practice*, in: *The Chambridge Companion to the Sophists*, ed. J. Billings, & C. Moore, eds., Cambridge University Press, 2023, pp. 225-250.
- Bartlett, R. C., *Sophistry and Political Philosophy: Protagoras' Challenge to Socrates*, The University of Chicago Press: Chicago & London, 2016.
- Castoriadis, C., *On Plato's Statesman*, Stanford University Press, 2002.
- Curnow, T., *Were the Sophists Philosophers*, in: *The Sophists an Introduction* (Patricia O'Grady ed.) Bloomsbury, London, New Delhi, New York, Sidney, 2008. pp. 185-193.
- Dils, H., *Predsokratovci I, II, Naprijed*, Zagreb, 1983.
- Đurić, M. N., *Istorija helenske etike*, BIGZ, Beograd, 1976.
- Farmer, C., *Was Socrates Sophists*, in: (ed. Patricia O'Grady) *The Sophists: an Introduction*, Bloomsbury, London, New Delhi, New York, Sidney, 2008. pp. 164-175.
- Gagarin, M. & Woodruff, P. (eds.), *Early Greek Political Thought from Homer to the Sophists*, Cambridge University Press, 1995.
- Gagarin, M., *Antiphon the Athenian: Oratory, Law and Justice in the Age of the Sophists*, University of Texas Press, Austin, 2002.
- Grote, G., *Plato and the Other Companions of Socrates II*, Cambridge University Press, 2009.

- Guthrie, W. K. C., *Povijest grčke filozofije III: Sofisti: Sokrat*, Naklada Jurčić, Zagreb 2006.
- Hansen, M. H., *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes, Structure, Principles and Ideology*, Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA, 1991.
- Hegel, G. W. F., *Istorija filozofije II*, Kultura, Beograd, 1970.
- Jaspers, K., *Sokrat, Buda, Konfučije, Isus*, Vuk Karadžić, Beograd, 1980.
- Jeger, V., *Paideia: oblikovanje grčkog čoveka*, Književna zajednica Novog Sada, 1991.
- Kerferd, G. B., *The Sophistic Movement*, Cambridge University Press London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, 1981.
- Khan, C. H., *The Origins of Social Contract Theory* in: *The Sophists and Their Legacy*, G. B. Kerferd ed., Cambridge University Press, 1981, pp. 92-108.
- Ksenofont, *Uspomene o Sokratu*, BIGZ, Beograd, 1980.
- Laertije, Diogen, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ Beograd, 1979.
- Monson, S. S., *Plato's Democratic Entanglements: Athenian Politics and the Practice of Philosophy*, Princeton University Press, New Jersey 2000.
- Perović, M. A., *Filozofija morala*, Cenzura, Novi Sad, 2013.
- Perović, M. A., *Praktička filozofija*, Filozofski fakultet, Novi Sad 2004.
- Platon, *Alkibijad*, Bukefal, Beograd, 2014.
- Platon, *Dijalozi*, Grafos, Beograd, 1982.
- Platon, *Država*, BIGZ, Beograd, 2002.
- Platon, *Hipija Manji*, Biblioteka Scopus, Zagreb, 1997.
- Platon, *Kratil, Teetet, Sofist, Državnik*, ΠΛΑΤΩ, Beograd, 2000.
- Platon, *Zakoni & Epinomis*, BIGZ, Beograd, 1990.
- Plutarh, *Atinski državnici*, Prosveta, Beograd 1950.
- Platon, *Protagora, Gorgija*, Kultura, Beograd, 1968.
- Kaluđerović, Ž., *Dike i dikaiosyne*, Magnasken, Skopje, 2015.
- Kaluđerović, Ž., *Rana grčka filozofija*, Hijatus, Zenica 2017.
- Kaluđerović, Ž., *Stagiranin*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2018.
- Vindelband, V., *Istorija filozofije*, BOOK&MARSO, Beograd, 2007.
- Williams, B., *Smisao prošlosti: Ogledi o povijesti filozofije*, Matica hrvatska Zagreb MMXV.
- Wolfsdorf, D., *Sophistic Method and Practice* in: *A Companion to Ancient Education*, W. M. Bloomer ed., John Wiley & Sons, Inc. Published 2015, p. 65, pp. 63-76.
- Аристотел, *Устав атински*, ΠΛΑΤΩ, Београд 1997.

Web-stranice:

- <http://www.mikrosapoplous.gr/en/texts1en.html>
- <https://remacle.org/bloodwolf/philosophes/platon/cousin/protogorasgrec.htm>
- <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0171%3Atext%3DStat.%3Asection%3D291c>

MIRELA KARAHASANOVIĆ
University of Tuzla, Faculty of Philosophy, BIH

SOPHISTS AND PHILOSOPHY OF POLITICS

Abstract: The question of the merits and original contributions of the Sophists, as well as their shortcomings, continues to provoke conflicting views. The affirmation of rational consciousness as a medium for comprehending the axiological and political reality, on which a new paideia was founded, positioned the Sophists as „enlighteners.” The limitation of this turn lies in the inherent incapacity of rational consciousness to articulate the universal character of human action and world-view. The absence of a unified doctrinal approach and the inability to universalize newly emerging axiological claims in the works of Plato and Aristotle positioned the Sophists as founders of a „relativistic culture.” This laid the foundation for their negative reputation, while their contribution to posing fundamental questions that would later find their full affirmation in the works of ancient philosophers is often overlooked. Among such questions are key topics in political philosophy, including education and political expertise, the veracity of political speech, the origin of the state, and the value of law and justice.

Keywords: Sophists, Socrates, Plato, Aristotle, justice, natural law, state, education

*Primljeno: 30.8.2025.
Prihvaćeno: 28.10.2025.*